

СРПСКА ПИСМА
ИЗ СВЕТСКОГА РАТА
1914–1918.

Сакупио
Др Владислав Пандуровић

ЕДИЦИЈА
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2014.

Издавање Едиције Србија 1914–1918
подржало је Министарство културе и информисања
Владе Републике Србије.

СРПСКА ПИСМА ИЗ СВЕТСКОГА РАТА 1914–1918.

Сакупио
ДР ВЛАДИСЛАВ ПАНДУРОВИЋ

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
Београд

Српска Писма

из светскога рата

1914.—1918.

Сакупио

Др. Владислав Пандуровић.

ОСИЈЕК 1923.
СРПСКА ШТАМПARIЈА Д. Д.

Ова је књига у потпуности верна оригиналу из 1923. године. Пошто је објављујемо у едицији са више наслова који имају исту опрему и стил прелома изворно издање *Српских писма* није преснимљено већ је прекуцано, али је у потпуности сачуван њен стил, језик и правопис осим неколиких нужних прилагођавања савременој српској језичкој норми.

ПРЕДГОВОР

За време светског рата дошао сам крајем марта 1915. године у Беч, у цензуру за преписку ратних заробљеника. Ова је институција била огранак такозваног „Gemeinsames Zentralnachweisbureau”-а, који је био успостављен од аустријског Црвеног крста ради обавештавања о ратним заробљеницима. Ну цензурско одељење (Wien I., Tuchlauben 8.) овога бироа стајало је под управом једног активног официра – испрва једног мајора, а касније једног ђенералштабног пуковника – који је био подређен ратном министарству.

У том цензурском одељењу радили су као цензори пензионисани официри, за фронт неспособни, али квалификовани војници, затим и цивилна лица, па и женске. Цивили су били понајвише добровољни, бесплатни цензори, сиромашнији су били плаћени. Они беху махом професори, виши државни чиновници, учитељи итд.

Цензорско одељење имало је за поједине језике засебне групе, и то, за српски језик, а башка за хрватски и словеначки, за руски и русински (украјински), за чешки, пољски, словачки, немачки, маџарски, румунски, француски, енглески, талијански и друге оријенталне језике. Осим ових група је имало 24 реферата за политичке и каритативне ствари, затим 3 војничка реферата и то за Русију, Србију и Италију. Ови војнички реферати беху у ствари извештајна места за војничку шпијунажу.

У надлежност ове цензуре падала је само преписка ратних заробљеника и интернираних лица. Кореспонденција је долазила у поштанску групу, где је сортирана била по језицима.

Одавде је дошла у поједине групе по језику, где су их цензори читали. Ако је писмо било незамерног садржаја, цензор је писмо пропустио, иначе га је имао предати старешини цензора, да га достави појединим референтима или управи. Доцније, када се код некојих група приметило де цензори не читају доста савесно или пропуштају писма, која би задржавати (инхибирати) требало, била је организована једна „хиперцензура”, која је контролисала рад појединих цензора.

Ја сам био испрва обичан цензор у српској језичкој групи. Прочитао сам неких 25-30 хиљада српских писама из свих крајева васцелога Српства. Брзо сам запазио да у њима лежи народно благо, које би сачувати требало. Ову моју идеју на жалост нисам могао никоме поверити, јер су у групи све сами Хрвати били, чије расположење према Србима у почетку рата није било баш најбоље. Да сам им предложио систематски рад за скупљање писама интересантнијег садржаја, изложио бих се био, да ми идеју нађу или смешном или велеиздајничком. Био сам, дакле, испрва сам на себе упућен. Ипак сам брзо открио међу њима и једног Србина католика, Антона Потуричића. Овај интелигентни човек, пореклом од жумберачких Срба, био је пензионисани учитељ из Срема. Он је био пун љубави према свему што је праведно и племенито. Због тога је био и гоњен, па је и због својих србофилских начела и денунциран био при почетку рата, те га је митровачки суд и осудио на затвор у трајању од два месеца. Он је имао једну изванредно добру методiku у настави рачуна за основне школе, коју је он сам измислио. Много сам га молио да ту методiku напише, – ну судбина је друкче хтела. Кад је 1918. године журио да се врати у своју ослобођену „отаџбину” у Срем, умре на путу у Будимпешти. Он је преводио на немачки језик писма замереног садржаја. Те кад сам почетком априла 1916. године премештен био из српске у хрватску групу за војног конзулента и референта у каритативним стварима аустро-угарских војника заробљених у Италији, онда сам од Потуричића добијао српска писма на преписивање.

Старешина цензора у српској групи беше већ од новембра 1914. године А. фон Р., Хрват, римокатолик, родом из Лике. Он је почетком 1915. године организовао једну посебну групу под именом „Kundschafter” групе, чији рад је овде у III. поглављу описан. Његов секретар беше један прикривени Чех, Јохан Прехтл, који ме је о свим важнијим стварима те „Kundschafter” групе тачно обавештавао, те се делом и овој двојници може захвалити, да је моја збирка допуњена могла бити и из година 1916–1918.

Старешина у хрватској групи беше испрва Др. Рудолф Бан, виши чиновник п. к. министарства за култ. и наставу, човек одличне спреме и лепоте духа. Био је добар Хрват и Словенин, коректан у сваком погледу. Имао је неприлику због тога, што се опирао једном бечком универзитетском професору, који је као политички референт код цензурне управе захтевао од хрв. групе, да се на темељу хрватске преписке састави статистика о Хрватима у којој мери су „сумњиви” и на којем територију су „заражени” антидинастичким осећајима. Др. Бан се није хтео прихватити тога посла, те је устао у одбрану Хрвата и то тако оштрим тоном, да су обоје морали напустити своја места. После њега је дошао за старешину хрватских цензора Др. Милан Хопа, бивши словачки народни посланик. Човек врло добрих квалитета и одличан Словенин. Поред њега сам, као војни конзулент, упознао сав материјал хрватске групе и били смо обоје на чисто један с другим те се нисам морао бојати да ће ми се преписивање писама и силна радозналост замерити.

Овде изнета српска писма понајвише су такве природе, која су због свог садржаја од цензуре заустављена (инхибирана) била. Таких писама је било у српској групи ванредно много, ну овде се нису могла сва покупити, јер нису дошла до мојих руку. Така писма су за историчара и политичара интересантна, јер их је писац писао, а да није могао помишљати на то, да ће му писмо под аустријску цензуру доћи; а баш така писма откривају психу српског народа. Остала писма, која нису инхибирана, од којих исто тако има

доста примера овде, изнета су да се види како српски народ уопште пише, и она ће бити од вредности за књижевнике, филологе, социјологе, па и филозофе.

У свим тим писмима огледа се дух и душа српског народа, чије познавање стоји у интересу сваког радника на научном пољу, који се бави питањима културне садржине.

Будући пак, да тек компарација даје вредност стварима, то сам овде изнео на увид и неколико хрватских и словеначких писама, која смо у бечкој цензури по хрватски и словеначки политички менталитет карактеристичнима држали.

У овим писмима није изнето ни једно име кад би то писцу ма и најмање непријатно могло бити. Јер политичко схваћање *пре* и *за* време рата, могло се је променити *после* рата у променутим приликама, па не би било право да се по који писац извргне критици своје средине, ако му је међутим наступио у души преображај у прилог наше нове државе: Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Тако исто нису изнета ни имена код оних писама фамилијарног садржаја, где се ма и најмање претпоставило, да би то писца у његовим осећајима увредити могло.

Овде изнета писма сва су верно и тачно преписивана, без икакве преинаке, дословце онако, како их је поједини писац написао. Баш у томе и лежи оригиналност ових преписа, јер се из њих тачно види каквим дијалектом и каквом ортографијом пише народ појединих крајева и како је добро примењено правило Вука Караџића: пиши онако како говориш.

Да се види како је велика разлика између српских и немачких писама у погледу правописа, навешћу за познаваоца немачкога језика један пример:

„got zum grus und Jesus zum Schlus O Liber Vreind Mateis
ich Neme di Veter in di Hand um dir ein Bar zeilen zu Schreiben
aber Mit draurihe Hertzen Weil ih So ung Liglich Bin Weil ir
Mir Schreiben dud das Mein Liber Man der Mesch Johan gestorben ist aber Liber Liber Vreind Matei Sei doch so gut und
Schreibet Wan das er gestorben ist und Wi Lang das er grang war und was im doh gefelt hat Weil ih habe doch kein Ruh Mer

dag und Naht weil ih doh So draurich ver Lasen Bin Vom Meim Man und jetz Noh von Mein Liben Kind Vrantzel der ist auh gestorben und da kan Man Sih doh Schon dengen wi es ist und wi Schwer Weil der Man in Serbin Ligt und ein Kind im Seget* ein Kind im wugava** ein Kind in Sarbolsch und der Man in Serbin da kan ja keine Ruh Mer Haben Dag und Naht und Liber Mateis Sei doch So gut und Schreib wan das der Hantz gestorben ist und wo das er gestorben ist ob er Schbital gelen wer O Liber Mateis Neis kan ih dir Nicht Vil Schreiben als das ih Noh got Lob ge Sund Bin und jetzt Lossen wir dih reht Schön grisen und Kisen und ich Bite dih das du Balt zu rig Mir Schreiben Dust...”

Наравно, и код српских сељачких писама нема интерпункције, или, ако је има, онда се писац ограничи само на тачку. Да би се писма лакше читати могла, ја сам интерпункцију, где је фалила, допунио.

Срби су писали понајвише ћирилицом, али у много случајева, због забране ћирилице, или што су тако искуство имали, да им латиницом писано писмо пре стигне, или што су били у западним државама, – писали су и латиницом. Тачно према писмену, истим писменима је и препис направљен.

Сви крајеви Српства су ту заступани. Само једино из јужних крајева Србије, у границама 1913., нема ни једног писма, јер су маћедонска писма због њихове старе словенске ортографије улазила у „балканску” групу, са којом нисам имао никакве везе.

Др Владислав Пандуровић

* Сегедин.

** По свој прилици Вуковар.

I.

ПИСМА ФАМИЛИЈАРНОГ САДРЖАЈА

Писма српских сељака почињу обично са саопштењем, да је писац здрав и жели да то писмо и примаоца „затече у добром и повољном здрављу”, или почињу тиме, да је „добио време и прилику да напише ово неколико слатких и љубавних речи”, па затим се пређе на поздрављање, те се тад изређају по имену сви рођаци од најстаријега и најближега до најмлађега и најдаљега; а често се пређе и на суседе „комшије лево и десно”, па чак и на оне који писмо читају и слушају, и на оне који би се за писца распитивали. На овај ред се веома строго пази, да се који од рођака не би нашао увређен, јер финоћа осећаја захтева ту пристојност, да се у овим тешким и тужним данима никоме нажао не учини.

Ну ови уводи, иако на први поглед изгледају као да је све по једном калупу писано, садржавају у себи красне варијације пуне свеже лепоте при употреби украсних придева, фигура и синонима при помену појединих чланова породице. Мати и отац су родитељи или остарела мајка, нана, старац, баца итд., жена је друг, деца су пилићи.

Наравно да је при састављању писма од великог утицаја моментални осећај писца, његово душевно расположење и да ли је писац благе нарави и топле душе или обратно. У много случајева су писци радосни, што су допали рускога ропства, али су пак тужни што су тако далеко од својих, па баш ова чудновата смеша туге и радости изазива им у души неку спокојну хармонију, која се у узвишеним изразима излива и често из прозе у песништво прелива. Често се нађе,

да заробљеник захваљује Богу што је здрав и што је у Русији, што би значило да му је велики терет са срца пао, али кад затим почне ређати своје на дому остављене миле, онда се и он сети да је далеко од куће, па му се растужи, и он онда „с десном руком писмо пише, а са левом сузе брише”. Има наравно и обратних случајева када писац овако вели: „кад сам вам почео писати, прво сам плакао, онда сам вам писмо писо и уздисо”. А други неки заробљеник из Русије пише, да је „вала милом Богу на миру прошло..., само велики терет носим, да срце оће да ми пукне за вама и за мојом лепом вамилијом Стевком и синовима мојим златним; тако више пута плачем ко мало дете, тако тежим, да ваљда ја жив нећу ни дочекати да дође то време да натраг дођем, и ту краја неће бити скоро...” Други или трећи ваљда није тако искрен, а ваљда му се и не да да повери папиру своје осећаје, али се из његових речи ипак осећа да му је срце уздрхтано, јер кад је написао већ увод: „Сад вас све поздрављам, прво матер моју која ме родила, мога друга Нату и снау Зорку, и моје пилиће Ангелину, Будинку и сина Коју, и малу Мацу бабину”, онда се чисто чује плач и јецање у тужном узвику: „Пилићи моји, и мајко моја, и друже мој и снао моја, и родови моји, молте Бога за нашег бацу да се дому врати...” Други пак неће ни толико, да се заборави на своје мушко достојанство, али кад, по народном обичају и важности те ствари, напише већ у првом реду да је здрав, па кад пређе на поздрављање и изређање својих милих, онда у моменту кад дође ред на децу, као да му се срце одједном јаче стегло и он нема другог израза до јединог узвика: „децо! децо!” Сав бол, сва туга, љубав и тежња уливени су у те две речи, јер ни мати, ни отац, ни жена, ни сестра није тако близу срцу доброга оца као што су му његова нејака дечица.

Дирљива су и она писма у којима се саопштава смрт којега члана фамилије. Вредно их је читати, да се види на који начин умеју ови људи „од плуга и мотике” своју тугу да изразе, и на како леп начин умеју постепено да откривају несрећу пред читаоцем, која га је код куће у кругу његове

фамилије снашла. „Да чујеш, како те је твоје чедо паметно спомињало у болести – твоја голубица, а моја зеница... Тошо брате, леба имам, новаца имам, одеда имам, и ланац под кукурузе имам, све имам – свамо деце моје немам...”

Ну док аустро-угарски Срби у руском или србијанском ропству утеху нађоше у братском пријему, страшна беше судбина србијанских и црногорских војника, који аустријскога ропства допадоше. Јер док се код првих само туга осећа из писма, дотле је код ових очајање, јер „Мајко, ограђени смо у жицу као пиле у кафез; већ година дана не виде се слобода”. Исто тако су другог карактера и она писма, која од србијанских родитеља овим јадницима придолажаху, па нарочито ако подуже време не добије гласа од сина, онда се замрачи и потавни пред родитељским очима и није чудо ако отац овако пише своме сину, аустријскоме робу: „Нема писма, па сам зато много забринут и тешко су ми јади додијали, бјели су ми дани омрзнули, а црна земља јако омиљена, јер ја не знам јеси ли у животу”.

Али да видимо неколико писама од речи до речи:

А) ЖЕНСКА ПИСМА

Писмо из Баната, писано 28. јуна 1915., заробљенику М. К. у Асхабад (азијска Русија):

„Прими поздрав Мишо брате од твога бабе, и твоје мајке, даде рођене, и од твоји слатки и лепа деца, од твога Душана, и твоје миле ћери Отилке и Босилке, па и ја те, Мишо брате поздрављам, твоја Љубица несрећница.

Мишо, ја сам тебе 6 писма послала, и ово је седмо Мишо, па шта је, ако Бога имаш, зашто нам не пишеш, јел немаш каде, јел нећеш, јел си нас заборавио, па се за нас не сећаш, а да л можеш, Мишо, да нас заборавиш? На мене валда и можеш заборавити, ал валда не можеш твоја три пилета, три сирочета који њиног оца немају, ни њену заветрину немају. А ја тебе, Мишо, другу мој, и газда мој, не могу заборавити за века мога, Мишо брате, очију ми моји и деце ми моје, па макар се десет година не видели...

Мишо брате, а кад смо кукуруз копали, па кад бабо на подне кући дође, а он доведе и Душана на њиву, па кад у вече кући пођемо, а баба му да, па кочијаши, а ја Мишо гледим, па плачем, па мислим, ал ником не кажем. Еј, Боже, слатки Боже, а да је његов слатки отац да види жељу његову и радост његову. Еј, Мишо, еј, брате, да знаш Мишо колко моји суза на писмо падају кад га станем писати.

Па сад збогом Мишо, у здрављу да се видимо.

Златна рука писала,
Медена уста читала.”

*

Из Баната пишу две сестре, Олга и Грозда, свом брату Драгомиру, заробљенику у Србији, како се код куће врши пољски посао, па док оне на пољу раде дотле им мати код куће кува, а онда настављају у писму овако:

„...То је брате жалос велика, кад нас други дочекива.

Кад се смислим на мамине речи, ама сузе лете преко лица.

Како је плакала и запевала: Еј, Драгомире, сине, ди си, жељо моја, а голубе мој, ди си, и на којој си страни?

И друго није диванила, није могла ни гледати.

То је жалос била велика.

Колко је била жалос што је *умрла*, толико што те је била жељна па те није видила.

Па је то терет велик, јер је за тобом боловала, и твоју бригу водила, и ноћу и дању је бригу водила, ди си, и како ли си, и јеси ли жив.

Кад смо твоју карту добили здраво је плакала од радости.

Тешко оном, ко матере нема, јер мати је велика заклона.

Не могу ти, брате више од терета, већ кући да дођеш, онда ћу те све јаде казати...

*

Писмо из Орловата (торонталска жупанија), дато 15. јуна п. ст. 1915., Р. А. у Русију:

„...Милка нам је три месеца боловала, па је мало издрвила, али је после глава заболела, и Милка је од главе умрла.

15. јуна је душу испустила, 16. је под земљу отишла, и мени је, Радо, здраво тешко без пилета нашег. Са ћу, Радо, да валда да полудим од терета и туге. Милка ми је терет размећала, Милка ми је мала разговорна била, ја сам с њоме бригу размећала.

Ти ми пишеш, да ти новаца пошљем, наша Милка у кревету лежи, баш је онда здраво болна била. Ја јој, Радо, кажем: Милка, пиле, ево нама пише, да му мало новаца пошљемо, а она, Радо, болна говори: пошљи му, мама, једну крајцару. То ћу се, Радо, ја сећати дуго...

У среду је здраво јаке муке (имала), баш сам ондак писмо од тебе примила, а Милка је у суботу душу испустила, у недељу је под земљу отишла. Њу су, Радо, саранили – а Даринку су нашу огласили. И она је под земљу отишла.

Кад ово писмо добијеш, а ти ми натраг отпиши, да чујем за твоје здравље, па ће ми лакше бити. Валда ме нећеш от куће терати.”

*

Писмо из Бачке, Т. И. у Бухару (Русија):

„Писано писмо у Ж. од Зорке.

Тошо, прими ожалошћени поздрав од твога друга, од твоје Зорке.

Брате мој, и друже мој слатки, и усрдни, слатко те поздрављам.

Тошо, десет месеци има како никад нисам чула за тебе; сад сам први пут добила твоју карту и разумела сам шта си писо.

Да ли ти се, брате штогод приказало? кад је твоја Дренка изданила, твоје чедо, и Богу душу дало. Дренка је рањено.

Терету мој, не могу те дуго вући!

Тошо, брате мој рођени, ја од тебе никог рођенијег немам, и друже мој верни, верна сам ти до гроба мога.

Друже мој незаборављени, ево ти поздрав са срца мога. Поздрављам те тавним гласом, и болесним.

Жарко ми је умро већ девет месеци, а Дренка је трећи месец како је умрла.

И свуда сам лека тражила, и нигди јим лека нашала нисам. Дренку сам водила у Новисад доктору, па је казо да мора умрети; каже да је изтрунуло срце.

И ја сам здраво болесна, и морам умрети за њима. Од како сам њи изгубила, све сам моје здравље изгубила, и Бог зна, оћеш ме затећи, јели за мене нигде лека нема. Здраво сам болесна, ако оздравим то ће бити моја велика срећа.

Није ме жаво што ћу умрети, само да тебе видим, понда нека умрем. И нисам ни воде попила, колко сам суза пролила, јел кукам јутром и вечером. Да могу срце изчупати да ти пошљем, онда би верово како је мени. Толико терета имам, да умрети морам.

Да чујеш како те је твоје чедо паметно спомињало у болести, – твоја голубица, а моја зеница, – па плакало, па каже: дадо моја, слатка мати моја, ја само имам тебе дадо, мој тата заборавио за мене, не мари за мене, кад никад не пише.

Тошо брате, леба имам, новаца имам, одела имама, и ланац под кукуруз имам, све имам – само деце моје немам, и здравља немам.

Тако сам децу чувала и одевала, да се није познавало да оца немају, ишли су као госпојчади. Купила сам Дренки капут плишани, а Марцика је купио капу плишану, и беле ципеле – све је остало иза ње! Само моји голубова немам.

Еј, Боже, морам умрети од терета тешког! Како кукам и плачем, да никад лица не сушим...”

*

Писмо из Баната у Русију, писано 28. јуна 1915.

„Драги друже мој, сад те поздравља твоја мати прво, а онда те поздравља твоја верна љуба Соса, и поздрављаду те твоји пилићи мали. И сад те поздрављаду браћа твоја, и снаје, и њина мала дечица. И сад, Тошо друже мој, ми смо живи сви и здрави, и тако и теби желимо од Бога здравље. И сад можем ти јавити шта радимо.

Сад кукуруз погрђемо и сас сузом твоја Соса залива што нема тебе да с тобом копамо.

И Тошо друже, ала је жаво и тешко без свога друга, ала су те јаде тешке, и велике, за својим другом.

Чујеш Тошо, шта ти Соса пише? како здраво за тобом уздишем што ми, друже, ти писмо напишеш, што за твога друга заборављаш. Сет' се, Тошо, дечице наше, и сети се, друже, младости наше, наше младости па и жалости, ја за те тужим, срце моје сушим, срце моје вене, што ниси код мене, а срце ми зебе што нисам код тебе. Ништа, Тошо, неznam, ништа ни не чујем, већ, само ми срце нешто предказује. Нема, друже, санка да те у сан сањам, да се, друже, с тобом мало разговарам. Никад нисам знала да ће то бити, да ћу, друже, тебе желит' видити. Кад си, друже, пошо и на ајзлибан сево, срце валда си ми из груди однево. Ја ти, Тошо, венем ко мирисно цвеће, ах благи Боже, ала сам без среће. Ми молимо Бога, за бабу нашога, да нам кући дођеш, да се испупимо, да једно, Тошо, другог не желимо. Еј, Тошо, друже, кад ће то још бити, кад ћемо се, Тошо млади саставити."

*

Јела из Баната пише свом мужу Чеди у Тјумен (тоболска губ.):

„Писано писмо нашег 21. јуна, 4. јула немачког, од твога друга Јеле, и ја сам фала Богу здрава које и мојем Чеди из свег срца здравља желим да те ово моје мало речи у најлепшем здрављу затече.

Чедо, друже мој, прими искрен поздрав од твога сирочета Јеле, што сиротујем у четир буцака, сама без пилета, и без друга, и без нигди никога.

Чедо, друже мој, мој мили Чедо, ја сам твоју карту примила 3. јула, и ја сам добила твоју карту четврту што си посло, а оне три карте што си пре посло, те нисам примила.

Чедо, друже, мој верни друже, Чедо, здраво ми је тешко било за ти 5 месеци док нисам твоју карту примила, и за тебе чула да си жив, и кад сам карту добила, велики ми се терет

са срца скино, и здраво сам се радовала кад сам твоју карту добила.

Чедо, друже мој, деда Јоја и баба Кила су те много поздравили, и кад сам твоју карту добила, и баба Кила и деда Јоја су дошли да чују, и обоје су плакали од радости кад су чули да си жив, и све комшије, све пита је л' од Чедо писмо, и сви су радосни кад су чули да си жив.

Чедо, друже, мили мој Чедо, немој твоју несретну Јелу да заборављаш. Чедо, друже, знаш како си ме кући оставијо, сву бригу, и све терете си на мене положијо. Немој, друже, да ме заборављаш.

Још сам сретна са Модом, с њоме заједно бригу делим, и с њоме бригу разлажем, и кадгод оћу што да почнем, да радим, ја Моду и тату питам, па како они кажу, ја тако радим. Ја, Чедо, мога оде никог немам. Ја сам моје руке само око Моде скрстила.

Чедо, Чедо, друже мој на далеко, Чедо друже, немој да ме заборављаш. Знаш како си ме кући саму оставијо, без детета, и без нигде никога. Немој, Чедо, да ме заборављаш.

Чедо брате, сад ти кажем шта кући радимо.

Земљу сам дала за кукуруз Тоши на поле да ради, а жито сам дала из риса метер од ланца, леба, и сланине, и ракије, и за возидбу платићу па ће се увести, а после ћемо видити како ће бити. Чедо, и овце сам још зимус продала, и продала сам ону стару кравицу, а ону млађу Калушу, и ону матору краву, те две нећу да продам; и Милка је имала мушко теле, па сам га продала, и коња сам продала, и оно ћуше сам продала, а кобилу сам дала код мога брата да је рани и да ради на њу док ти кући не дођеш; и кобила се ојдребила, има кобилу малу, сва је врана, само на стражњу леву ногу здраво је путкаста, а на десну ногу стражњу само мало је путкаста, и више нигди нема никакве белеге, сва је врана, мала кобила.

Чедо, Чедо, мој мили, и зажељени друже мој, Чедо, и сад ти кажем да имам седам стотина готови новаца код мога брата, дала сам му да чува док ти кући не дођеш, и две стотине имам код мене. Од оти новаца што су код мене да пла-

тим порцију, и финансију ћу да платим на земљу, то још нисам платила. И сад теби шиљем сто круна, и чим новце примиш, немој да жалиш дванајс круна, него телеграфирај да чујем, је си примијо новце. Молим те, Чедо, послушај ме што ти пишем, телеграфирај ми чим новце примиш да се не бринем, јел није то баш ни мало, сто круна ти шиљем, па незнам сигурно да л' ћеш добити.

Чедо, брате мој, Чедо, Чедо друже мој, незаборављени Чедо, мој лепи Чедо, Чедо друже, мој зажељени Чедо, Чедо друже са' те много поздравља твој друг Јела са далека.

Чедо, кад ово писмо примиш, а ти кажи Љуби К. да његова Милица има сина Стевана, синоћ поздравља тату да алвалук ортацима плати.

Чедо, друже, добро се разуми што ћу ти пишем: теча Лаза В., теча Живко Г., Чеда В., Душа К., Миша П., и зет Вукашин из Ч., и Чеда М., ти су сви дошли на твоје ноге ди си и ти бијо пре него ди си; сад, Чедо разуми се што ти пишем.

Чедо брате, одпиши, чим новце примиш да се небринем. Чедо, мој мили друже, Чедо, моје име лепо, Чедо, Чедо, брате, пиши ми, да чујем шта радиш и како живиш, и сад те твоја Јела много за много поздравља да се нашу кућу ништа не бринеш. Ја наше добро чувам колкогод могу.

Чедо, друже мој, Чедо, Чедо, мој мили Чедо, незаборављени мој Чедо, здраво ми је тешко живити на ову бригу велику, ал опет Богу велико зафаљивам, само кад сам чула да си жив и здрав, па само Бога молим да ми будеш здрав, и да те Бог твојој кући поврати, јер тог терета валда већег нема, кад се срце на два стране цепа. Срце моје, што се не расцепиш, тело моје под земљу не одеш, да не трунем, и да не тугујем за мојим лепим Чедом. Слатки мој Чедо, очи моје црне, ал' сам вас се зажелила. Чедо друже, да л' ће се благи Бог смиловати на нас сирочади, да л' ће те Бог кући твојој повратити, да л' ћемо се, друже, још каде видити?

Жељо моја, Чедо, Чедо друже, прими срдачан поздрав од твоје Јеле.

И сад, друже, збогом, до виђења.

Писмо шиљем, сузе лијем, са сузама лежем и устајем; ала сам ти Боже и несретна. Тешко мени, кад ја живим и самујем у четир буцака.

Чедо, Чедо, Чедо, да л' чујеш да ти кажем: Збогом, Чедо, друже мој!"

*

Писмо из Баната у Русију, писано 7. јуна. 1915.:

„Драги друже мој, враћа ти се поздрав на речи твоје што си ме искрено поздравио у Митино писмо.

Сад можем те поздравити искрено, и свим срцем и душом.

Сад те, Тошо, по реду поздравља твоја стара мајка, која те је несрећног родила и у бели свет отпустила. И сад, Тошо, сад те поздрављају твоји мали: прво те пиле поздравља најстарије, Стакица. Нема часа да те не спомене, јели ноћи да те не сневамо. Понда те, Тошо, поздравља твоје средње пиле, Драга. И онда те, Тошо, поздравља твоје пиле најмлађе, твоја највећа жеља: синчић Данчика. То је, друже, твоја жеља и моја, да имамо сина. Али, кад је Бог дао сина да га имамо, да си бар и ти кући да га негујеш, и да га милујеш каво што си и ово двоје милово и љубијо па јим ниси место оставијо.

Кад вече, Тошо, дође, твоја браћа иду на сокак, а ти се, Тошо, с твојим малим пилићима сиграш на кревет.

То ми се, друже мој рођени и мили, увек ражали, кад ми падне на ум како си ји здраво милово и држо – па свако вече.

А сад, Тошо, роде мој, да се састанемо у три месеца по једаред, да се видимо, и да мало терет скинемо, ти друже, мој терет да олакшаш и ја ћу твој.

А и, друже рођени, и мили мој Тошо, твоје речи многе Соса спомиње и своје мисли расположи у себи. Немам ником да се потужим и свој велик терет да кажем, већ мисле моје саме срцу моме несрећном и жалосном кажу.

Али то је истина, Тошо, роде мој, што ти пишем, јели твојој мајки и мојој, нећу казати како ми је. А и оцу нећу, јели имам стида од њи, зато нећу. А деца су мала, мали и разговор с њима, кад су неразумни.